

LA CATEDRAL DE GIRONA, MATÈRIA HISTÒRICA. HISTORIOGRAFIA A L'ENTORN DE LA SEU (SS. XVII-XXI)

MARC SUREDA I JUBANY

(Institut del Patrimoni Cultural, Universitat de Girona)¹

La present ponència es planteja com una visió (forçosament sintètica) del tractament historiogràfic de la seu gironina al llarg dels darrers cinc-cents anys, és a dir, de la història de la investigació. No es podria desitjar un millor context per exposar aquesta sèrie de continguts que una reunió científica que representa, de fet, el darrer i més actual capítol d'una llarga sèrie de produccions historiogràfiques sobre la seu. Davant de la vastitud de la matèria, tanmateix, s'imposen una sèrie de reflexions que puguin fer entenedores les mancances d'aquest treball.

Primerament, la principal limitació que tindrà el nostre discurs és l'interès eminent per a la història de la seu com a edifici, com a construcció física, i més concretament pel que fa als seus precedents; un biaix determinat per la nostra declarada dedicació, en darrera instància, a l'arqueologia. No ens limitarem, però, als treballs que parlen de la història de la construcció, sinó que, en sentit ampli, hem mirat de tenir en compte les obres que s'han ocupat de la materialitat de la catedral també des d'altres perspectives: com a punt central d'un problema històric, com a escenari de determinats esdeveniments,

¹ Les dades d'aquest article procedeixen dels treballs de redacció de la tesi doctoral de l'autor, "Els precedents arqueològics de Santa Maria de Girona", iniciada amb l'ajut d'una beca de Formació del Personal Investigador (FPI) atorgada per la Generalitat de Catalunya (1999-2002) (II Pla de Recerca de Catalunya 1997/2000) i dirigida pel Dr. Josep M. Nolla i Brufau. L'autor vol agrair el generós ajut, a més del del director, de Josep M. Llorens, Gabriel Roura, Joan Villar, Joaquim M. Puigvert i Josep M. Marquès.

etcètera. Dins d'aquesta limitació hem mirat d'abraçar un bon nombre d'obres entre les quals ens sembla que hi ha les més significatives; no hi trobarem, però, les que s'ocupin d'aspectes concrets de l'interior de la catedral: retaules, vitralls, escultura, orfebreria, pintura, biografies, estudis de tipus social, sobre el Tapís de la Creació, la producció literària, etcètera. Per això no hi ha, almenys en la secció dedicada a la recerca, obres o articles de referència com les de Pere de Palol sobre el Tapís de la Creació, Lluís Batlle o Gabriel Roura sobre la producció escrita, Imma Lorés o Carlos Cid sobre el claustre, etcètera. Val a dir que molts d'aquests treballs, sobretot els més concrets en forma d'article, pertanyen als moments més recents i, per tant, més que en la història de la recerca, se situen en el panorama actual o immediatament anterior a nosaltres, i encara de referència.

Òbviament, al llarg de l'arc cronològic que contemplem hi ha hagut una bona quantitat de treballs que s'han ocupat de la història de la catedral, fins i tot limitant l'objecte a la catedral com a edifici, sigui de manera monogràfica o bé incloent-ho en un context més ampli, per la qual cosa una pretensió d'exhaustivitat per part nostra fins i tot en l'especialitat proposada seria deshonest i imprudent, a més de, valgui la redundància, pretensiosa. Entre els autors que hem valorat hi podem detectar diferències de qualitat, de profunditat, de documentació i d'interès, sovint –però no forçosament– correlatives a una distinció entre els qui s'han ocupat de la seu monogràficament i els qui hi han dedicat apartats en obres o reculls orientats a d'altres objectius. L'única divisió més o menys clara que es pot fer dins la producció històrica a l'entorn de la seu, i encara només a partir del segle XIX, és la que ens permet classificar els treballs en obres d'investigació i obres de divulgació: la primera secció més caracteritzada per les grans tesis i més modernament pels articles; la segona, més aviat per les guies o pels articles de caràcter més evocador o literari, en algun cas fruit de certàmens o de subscripcions populars. Tot i amb això, fins i tot en aquest aspecte la diferència és a vegades molt subtil: les grans tesis del segle XVII, per exemple, es publiquen de fet com a part d'obres amb intenció primordialment hagiogràfica; i les contribucions dels primers arquitectes, com ara Street i Schulcz, es troben properes als testimonis de viatgers.

Dit això, en segon lloc, la majoria –si no la totalitat– dels textos i autors que citarem són àmpliament coneguts pels estudiosos que s'han dedicat i es dediquen a la catedral en particular o a Girona en general. Cal entendre doncs el que presentem com un assaig de síntesi globalitzadora, una proposta de

LA CATEDRAL DE GIRONA, MATÈRIA HISTÒRICA. HISTORIOGRAFIA A L'ENTORN DE LA SEU (SS. XVII-XXI)
periodització i un intent de contextualització de les línies de recerca. La periodització es justifica en funció d'una coherència de perspectiva més o menys accentuada entre les obres que s'hi inclouen, i en general és limitable cronològicament; aquests períodes, no cal insistir-hi, no els concebem pas com a compartiments estancs amb brusques diferències l'un respecte l'altre, sinó com a propostes de contextualització. Evidentment es tracta d'una lectura que hom podrà matisar i que es justifica en funció d'una tria, amb el benentès que tota tria implica per força oblits. Estudis més profunds sobre cadascun dels autors o les obres haurien de servir en el futur per corregir o confirmar l'exposició que en fem.

Per últim, la catedral no s'ha entès sempre des del mateix punt de vista, ni se n'han prioritzat sempre els mateixos aspectes en la seva dimensió històrica; en conseqüència, no podem tampoc esperar de trobar en aquesta història de la recerca un altre fil argumental que no sigui, en termes molt generals, l'interès per la catedral, sigui aquesta entesa com a seu d'una institució, com a edifici que es construeix, com a obra d'art, com a dipòsit o com a escenari de determinats esdeveniments històrics. De fils argumentals o perspectives orientadores de la recerca, doncs, n'hi haurà hagut uns quants, tots ells nascuts en conjuntures històriques concretes; tanmateix, per bé que es puguin ordenar en una mena de "línia evolutiva", aquestes perspectives no van ser substituïdes del tot per cada nou enfocament, sinó que en molts casos han subsistit almenys com a elements generadors de qüestions històriques o de camps de recerca encara avui vius. A banda d'això, el tractament de determinats problemes en relació amb realitats històriques també determinades (i a vegades per causes molt concretes) també ha donat lloc a un fenomen de remarcable interès: l'elaboració de "tesis oficials" i de llocs comuns, alguns dels quals, malgrat que foren elaborats a partir de criteris ahistòrics, s'han mantingut amb bona salut en la historiografia fins fa ben poc. És el cas de la catedralitat de Santa Maria. És útil d'identificar-los per ajudar a atribuir des d'ara cada idea al seu autor i no a una difusa tradició que, per inaprehensible, durant segles va semblar incontestable.

Heus aquí els condicionaments bàsics i la justificació d'aquesta passejada per la història de la investigació sobre la catedral que us oferim. Ens hem inclinat doncs per presentar sintèticament el que hem entès que són les etapes més rellevants en la recerca sobre la seu. Dins d'aquests apartats hi trobarem només els autors més destacats amb el comentari esporàdic d'alguns dels passatges més significatius. Tot això s'encara a aconseguir dos objectius globals:

avaluar el pols i la qualitat de la historiografia sobre la catedral i identificar les diferents raons, a vegades prou diferents, per les quals la catedral ha estat tractada com a problema històric.

LA HISTORIOGRAFIA PRECRÍTICA (FINS A 1700)

Obviats els exemples medievals que cauen fora del nostre objecte, els primers textos que podríem anomenar “històrics” en el context gironí apareixen a partir de les darreries del quatre-cents. Si no ens estenem gaire sobre aquests exemples de la historiografia humanística, la primera que comença a cercar de manera sistemàtica l'autoritat dels autors clàssics, és perquè en propietat la catedral com a tal no és objecte dels seus esforços. Obres com les del cardenal Margarit, Beuter o Tarafa s'interessen per l'origen mític de la ciutat, tot mirant de lligar cronologies i llistes de monarques amb el suport dels autors clàssics, però rarament es plantegen la catedral com a problema històric: quan se'n parla, simplement hi és. Així per exemple és com hi fa referència Francesc Tarafa en el seu *Dictionarium* (1552):

Gerunda, vulgo Gerona, nomen antiquum retinens, ciuitas est episcopalis in Tarraconensi prouincia (...) cuius templum memorabile et altare totum gemmatum et opulentissimum uidimus (...) (Vilallonga/Ferrer 2001, 314-315).

Els primers textos que entren decididament a parlar de la catedral de Girona incloent matisos de materialitat i d'arquitectura ens els trobem ja bàsicament dins del segle XVII, immersos a més en una conjuntura ciutadana que usa la història com a arma. Cal que ens situem en la història que s'escrivia a Europa i en els dominis de la monarquia hispànica en aquest moment. Els primers intents de crítica històrica i documental del cinc-cents i sis-cents (Lorenzo Valla, bolandistes, mauristes com Mabillon) es donen de fet en el context d'una activitat històrica no gaire professionalitzada, realitzada sovint per juristes o autors amb esperit de jurista que obeïen finalitats més o menys concretes. Tota obra històrica (com en tot temps, de fet) es realitza en un context més o menys evident, més o menys punyent i condicionador, que orienta la recerca i la selecció o a vegades alteració de les fonts, i que sovint podem relacionar amb una presa de partit dins d'una polèmica determinada. Als regnes hispànics i especialment pel que fa a la història de temàtica o d'autor ecle-

siàstic, aquest condicionament sol ser la necessitat d'apuntalar des de l'erudició determinades llegendes i tradicions populars, algunes d'abast hispànic (com les relacionades amb el Pilar de Saragossa o Sant Jaume de Galícia), la majoria de context local (sants patrons). Aquest reforç de determinades tradicions tenia com a rerefons el prestigi de les institucions o corporacions, civils o eclesiàstiques, que promovien la redacció dels textos històrics; i l'afany creixent en aquest sentit portà, sobretot en els dos primers terços del sis-cents, a una presència abassegadora de falsificacions (cronicons, actes de martiri, obres històriques senceres) que només van decaure a la darrereria de la centúria. Són temps, doncs, de contrastos, on un major coneixement de les fonts i un major rigor en el seu tractament faciliten precisament la profusió de manipulacions o invents indiscriminats.

A Girona la concreció d'aquest context és el que permetrà entendre el desenvolupament de les primeres atencions historiogràfiques envers la catedral. Com en molts llocs, la tradició local cercava fonaments més i més reculats a l'hora de parlar de la presència del cristianisme; i més concretament aquesta presència es materialitzava en l'existència d'una seu catedral que hom creia fundada, sense gaire incomoditat, en els mateixos temps apostòlics. A Girona el debat sobre la catedral en aquestes coordenades quedava íntimament lligat a la figura del sant patró, sant Narcís bisbe i màrtir, i a la de sant Feliu, diaca del bisbe i, sospitosament, titular de la segona església de la ciutat. L'aparició de la catedral en la historiografia es deu en gran part, doncs, a una disputa ciutadana que focalitza la qüestió de la catedralitat i que oposa els capítols de la catedral i de Sant Feliu: cadascun intenta argumentar que la seva església va ser la primera catedral de la ciutat, arguments en els quals la construcció dels primers temples hi té un paper destacat. Tenim notícies de l'existència d'aquestes disputes des d'inicis del segle XVI (1517), però sabem que van manifestar-se amb força en els anys centrals del segle XVII: Joan Gaspar Roig i Jalpi i Sulpici Pontich esmenten circumstàncies d'enfrontament el 1517, entre 1603-1609 i cap a 1647, en alguna de les quals sembla que fins i tot es va arribar a les mans:

(...) ha más de doscientos años, que esta vana opinión disturbó los animos de estas dos Iglesias, y que reforzándose con el tiempo, aplauso del vulgo y con otras causas; el año 1517 causó peores enfados; y el de 1603 y 1608 escandalosamente, en la misma S. Iglesia dentro del coro, se estrellaron los Canónigos Colegiales con el muy Ilustre Cabildo, resistiendo este las injustas pretensiones de prerrogativas, que

con aquel título pretendían aquellos; y assí mismo, otras razones, y motivos que callamos, obligados de nuestra prudencia (...) (Roig 1680, pròleg s/p.).

En la polèmica intervenen arguments d'historiadors diversos, des de Domènec a Feliu de la Pena passant per Diago o Argaiz, però en aquesta síntesi en destacaríem tres: un de sol, Jeroni Pujades, i dos que formen tàndem, Roig i Relles. Jeroni Pujades, que no era eclesiàstic, defugí més que els altres dos la pressió del context gironí, però prengué partit decidit per Sant Feliu en la seva *Crònica Universal* (1609). L'autor, per posar només un exemple, entén i dóna per fet que Carlemany, en arribar a Girona, fundà l'església catedral de Santa Maria en el lloc on avui es troba (llibre VIII, cap. XXIII) i argumenta amb aparença de normalitat que la catedral, anteriorment, estava radicada a Sant Feliu (V, LXXV). Aquesta afirmació, presentada com a simple exposició d'un fet històric, no devia ser pas aliena als enfrontaments entre capítols que ell degué conèixer en el primer decenni del sis-cents.

L'episodi més famós de la disputa intel·lectual és, però, i sense cap mena de dubte, el que van protagonitzar dos eclesiàstics pels entorns de 1680: Joan Gaspar Roig i Jalpí, religiós mínim defensor de la catedralitat de Santa Maria, i Onofre Relles, jesuïta i defensor de la catedralitat de Sant Feliu. Roig és a bastament conegut per la seva faceta de falsificador, especialment pel que fa a la composició sencera del *Llibre dels Feyts d'Armes de Catalunya*, atribuït fins fa ben poc a Bernat Boades (c. 1420); Relles era un dels intel·lectuals gironins més prestigiosos del moment. En el *Resumen Historial* de Roig l'any 1678 s'argumentava de manera prolixa i embarbussada la catedralitat de Santa Maria des dels temps de sant Pau (part I, cap. XXII) i només s'admetia la suplència de la col·legiata durant la dominació sarraïna; un capítol sencer, el vint-i-dosè de la primera part, està dedicat a explicar «*que aunque San Narciso fue muerto estando celebrando Missa en la Iglesia de San Félix, nunca estuvo en ella constituida la Sede Episcopal Gerundense; y que siempre estuvo en el suelo en que de presente está el Templo Catedralicio*». Roig pren definitivament partit i desqualifica els qui sostenen opinions diverses, tot dient que es tracta d'«*una opinión mal fundada, arraygada en coraçones ignorantes, que à ciegas, y sin examen alguno de los fundamentos, obstinados se empeñan à la firme credulidad de lo que no es verdad, por las apariencias que de ella tiene, y del agrado con que se ha introduzido*». Per raonar-ho Roig fa servir una sèrie d'arguments recargolats, com ara la consideració del que era intramurs i extramurs de la ciutat al temps dels primers cristians, i a més de citar

repetidament el pseudo-Boades (és a dir, a si mateix) s'inventa un document de 956 per reforçar la seva tesi.

Les afirmacions i probablement també la suficiència del mínim originaren la resposta polèmica i irada del jesuïta: la *Historia apologetica de la vida, y martirio de S. Narcisso* (1679), on es rebatien punt per punt les tesis del *Resumen*. La contestació dels arguments no ens resulta avui en dia gaire rellevant per les raons exposades; sí que ho és més identificar les raons de la contestació. La posició dels jesuïtes en aquest debat és més desdibuixada que la dels canonges de la catedral i de la col·legiata; però en tot cas combaten el monopoli, en aquest cas sobretot intel·lectual, que la catedral exercia a la ciutat. La crítica no tan sols als arguments sinó també a la persona del frare mínim recolzava, en el fons, en una acusació de parcialitat més o menys velada. Relles insinua que Roig defensava els interessos dels canonges de Santa Maria i arriba a afirmar que amb això el mínim havia revifat innecessàriament una polèmica molt agra entre les dues grans corporacions capitulars gironines:

Pretende el P. Maestro Roig, que la Iglesia de San Feliz no ha sido Iglesia catedral en tiempos antiguos: fue este empeño un tanto voluntario, y a que podia dar de mano el Padre Maestro Roig, pues no le obligava a ello la vida de San Narcisso que escribía, y estaban quietos los ánimos de entrambas Iglesias, Catedral, y Colegiata (...). (Relles 1679, 149).

Roig va respondre encara no un any més tard amb el discurs que duia per títol, ben reivindicativament, *Verdad Triunfante* (1680), on, a més de tornar a contestar les correccions de Relles, el religiós mínim fa una indignada vindicació de la seva honestedat i credibilitat (que potser era plausible al segle XVII però que avui ens mirem per força amb altres ulls). Consten, en tot cas, els lligams manifestos de Roig amb el Capítol de la catedral, qui sufragà les despeses d'edició de la *Verdad Triunfante* i fins i tot pagà una quantitat a l'autor (Mercader 1954, 52).

En aquestes obres hi és evident l'ús de la història com a argument útil a consideracions d'altra mena, com si es tractés de l'aportació de proves en la instrucció d'un cas; per això no ens hem d'esforçar a jutjar els arguments usats des del punt de vista de l'historiador, com ens ha fet notar J.M. Marquès. No oblidem que la professió d'historiador no està especialitzada i que aquests individus, de Pujades a Roig, tenen sobretot una formació de tipus jurídic. Aquest enfocament sumat a la moda de l'època provocava, entre altres coses,

un ús exagerat i per a nosaltres molest de la retòrica, a vegades potser per ocultar o mitigar la feblesa dels arguments esgrimits. Almenys això li retreien a Roig, més d'un segle després, els autors de l'*España Sagrada*:

El P. Roig que tuvo proporción para averiguar mejor este punto, nada adelanta; y contento con probar la venida de Carlos con la fundación del Monasterio [de Sant Pere de Galligants], y la fundación por la venida de Carlos, nos dexa en nuestra primera ignorancia (E.S. XLIII, 324).

La catedral, doncs, esdevé objecte d'estudi en aquest moment en relació a una polèmica que enfronta els dos capítols urbans, per raons de protocol aparentment irrellevants però que implicaven l'admissió o no de relacions de subordinació i la defensa o la renúncia a elements de prestigi simbòlic en el context del moment (Busquets 1994, 463). Roig hi participà sota la directa promoció del Capítol catedral i Relles el contestà des de la tesi alternativa que, aparentment sense lligam directe amb Sant Feliu, mantenien els jesuïtes. Tot plegat reverteix en l'aparició de la catedral com a problema històric en la Girona del sis-cents. L'eix bàsic dels estudis sobre la seu és, doncs, la catedralitat, i la disputa reverteix, en darrer terme, en la consolidació de la tesi triomfant, que és la que defensaven els canonges de Santa Maria. L'obra de Roig, de fet, aconseguí assentar a través d'arguments en bona part ahistòrics la tesi que la catedral va estar sempre dins els murs de la ciutat; i aquesta "tesi oficial", convertida en intocable per les mateixes pressions polítiques que la van generar, es mantingué amb força bona salut fins entrat el segle vint. Ho va fer, però, amb l'ajut inestimable de Francesc Dorca, de qui hem de parlar tot seguit.

CRITICISME, "IL·LUSTRACIÓ" I LIBERALISME (1700-1850)

Amb aquests precedents, la introducció del criticisme històric entès, en mots de Ramon Grau, com a «actitud cultural de desconfiança sistemàtica envers les opinions acceptades tradicionalment i d'esforç per basar tots els coneixements humans en l'observació directa i el raonament» (Mestre 1992, 320) va tenir dificultats a l'hora d'introduir-se en la manera de tractar històricament la catedral de Girona. La naturalesa del tema, inscrit de manera irre-

nunciabile en la historiografia eclesiàstica, afegia a les dificultats metodològiques d'altres de tipus social i polític. A més, parlar d'il·lustració en el context hispànic, i més encara en relació a la recerca històrica d'àmbit eclesiàstic, obliga a l'ús reiterat de les cometes: entre altres coses, el regalisme del set-cents hispànic no incloïa, de manera programàtica, cap intenció de separació de l'església de Roma i per tant no encoratjava gens la crítica històrica a les tradicions religioses com podia haver passat a França. Són coneguts els episodis com el que protagonitzà Jaume Caresmar, qui patí el rebuig del Capítol catedral barceloní i l'expulsió del seu arxiu a causa d'una disputa sobre la historicitat del culte a santa Eulàlia (Mestre 1992, 192); o pel pare Flórez, iniciador de l'*España Sagrada*, que veié com se li tancaven les portes de la catedral de Lugo mentre el degà i els canonges li exigien que, abans d'investigar, acceptés sense protesta les tradicions locals tal i com es llegien en els falsos crònics (Vega 1950, 48).

Dins d'aquesta limitació general del criticisme hispànic, sí que podem observar un progrés en la menor tolerància cap a les mentides pietoses (mai millor dit), en el nostre cas des de Pontich o Flórez, passant per Dorca i fins a La Canal o Villanueva. No hem d'entendre, però, el criticisme com a marc unitari i immutable: Pontich i Dorca –aquest darrer com a exemple tardà– representen un primer estadi en què es rebutgen les falsificacions característiques de l'etapa anterior, s'afinen els mètodes de tractament dels textos i es perfila una clara preferència per l'acumulació de fonts documentals; mentre que les iniciatives foranes de La Canal o de Villanueva representa un segon moment caracteritzat per la introducció d'un biaix "il·lustrat" en els enfocaments històrics, amb un més marcat compromís dels arxivers envers la història civil i nacional i fins i tot, en el cas de Villanueva, amb una clara aposta pel liberalisme. Totes aquestes obres tenen en comú, però, el fet d'haver estat dutes a terme per eclesiàstics i d'haver compartit una inspiració metodològica lligada al criticisme historiogràfic, aspectes que no seran significativament modificats fins a la irrupció dels autors no eclesiàstics, romàntics primer i positivistes després.

Cal destacar els dos autors pròpiament gironins d'aquest bloc: els dos canonges de Santa Maria Sulpici Pontich i Francesc Dorca. La seva condició, per tant, ja els situa de manera clara a favor del que hem anomenat la "tesi oficial" sobre la catedralitat gironina que caracteritzàvem ara mateix. Ens interessa, però, destacar-ne altres aspectes. No podem dedicar tot l'espai que mereixeria a Pontich, segurament el millor secretari que el Capítol

catedral hagi mai tingut. La seva obra, de recurs habitual per a tots aquells que han volgut estudiar qualsevol tema relatiu a la catedral de Girona i potser no prou reconeguda, és un recull colossal de la major part de la documentació que contenia l'arxiu catedralici vers el 1738, però no està exempta, esporàdicament, d'interpretacions, lectures dels documents i exposicions històriques derivades d'un gran esforç de síntesi. Mn. Sulpici se'ns revela llavors com un historiador de notable qualitat, que cal reivindicar, sobretot per la seva prudència i domini de les fonts. Vegem un exemple en què Pontich, en poques línies, resumeix sempre a la llum dels documents que coneixia la història confusa dels precedents de la seu gòtica, sempre sense voler dir més que el que les fonts li permeten. Podem comparar-ho amb les seguretats arrogants de Roig.

La fundació de la Iglesia Cathedral de antes de la invasió dels moros, no és fàcil explicarla, ni assegurarla, sols consta que lay havia en los molts Bisbes que se troban continuats verbo Concilis, en lo Episcopologi de las Synodals, y en las Historias; Indicis són de haver estat en lo mateix lloch en que vuy se troba, la tradició de haver lo invicto emperador Carlos Magno limpiat, y purificat la gran Mesquita dels Moros, los quals com no estigueren molt temps en Gerona, apar verosímil que haurian á sos usos profanat la Cathedral antiga.

De Carlos Magno no se té evidencia que fabriqués sinó que conquistà, restaurà, y dotà.

Del Sr Bisbe Pere (á qui los Synodals nomenan ab lo cognom Rodgarius) se sap, que ab sa germana la Sra Comptessa Ermessendis, y son nebot lo Compte de Barcelona Ramon en lo any 1038 concorregueren en la dedicació, ó Consecració de la Iglesia de la qual en lo acte que se troba en lo llib Vert fol 106 són nomenats fundadors, (106v) y que la havian construhida; dit acte se troba també en lo armari 45 plech 1 núm 3 i se diu ibi: essent just que havent acabada la Iglesia que havian de fonaments començada á renovar, y més avall los anomena fundadors, y acèrrims defensors de dita Iglesia (Pontich 1736, 106r i v).

Francesc Xavier Dorca i Parra és, al seu torn, una de les figures majors en la historiografia de la seu. La seva obra pòstuma, *Colección de noticias de los Santos Mártires de Gerona* (1807), constitueix més enllà del seu títol modest un dels treballs de síntesi històrica i de crítica documental més complets amb què la catedral s'ha vist premiada. Estudiosos posteriors com els de l'*España Sagrada* (projecte en el qual col·laborà, gairebé d'amagat, com a

LA CATEDRAL DE GIRONA, MATÈRIA HISTÒRICA. HISTORIOGRAFIA A L'ENTORN DE LA SEU (SS. XVII-XXI)
proveïdor de documents) o el dominic Villanueva no deixaren de reconèixer el valor del seu treball:

El señor Dorca conocía muy bien la dificultad de la empresa, y los peligros á que le esponía, y así es que en su prólogo se escuda con los críticos de mejor nota, copian-do sus reglas para discernir entre lo verdadero y lo falso, lo auténtico y apócrifo. Acusa igualmente que ellos la impía temeridad de los que maliciosamente deprimen las vidas y cosas de los santos, y el nímio rigor de los críticos que se esceden en cen-surarlas; y la mal entendida religiosidad de los que indiscretamente píos y crédulos, ó fingen lo que les dicta su escesivo conato de engrandecer á los santos, cayendo en la imprudencia de deslustrar con falsedades su verdadera gloria; ó adoptan y propa-gan en sus escritos con liviana credulidad los que otros fingieron ó adoptaron sin sólidos fundamentos (E.S. XLIV, 256).

Efectivament, Dorca és tan crític i tan “il·lustrat” com pot ser-ho ateses les circumstàncies en què escriu: és un eclesiàstic dins de la monarquia hispànica, observador horroritzat de les catàstrofes de la revolució francesa en la darrera etapa de la seva vida (en són testimoni les seves darreres obres de tipus polític: Antón i Jiménez 1993), i a més canonge de Santa Maria, la qual cosa l’obliga de bell antuvi a prendre partit decidit per la tesi oficial sobre la catedralitat. La seva posició en aquest punt, de característiques tanmateix molt diferents a les de Roig, s’expressa de la següent manera:

(...) que había en ella [Girona] iglesia catedral: la que, no estando en el lugar donde está hoy día la de S. Félix, por ser aquel sitio, según se ha demostrado, no iglesia sino cementerio de los fieles; sería la que estaba, como está en el día, con el título de S. María, dentro los muros de la ciudad, que el Cronicón de Liberato (...) refiere que se construyó (y mejor dixere que fue restablecida) en el año de 326: pues que sin duda la iglesia catedral fue derribada con los edictos de Diocleciano y Maxímiano; ni por consiguiente podía ser la catedral, ni iglesia alguna el lugar donde celebraba S. Narciso quando fue martirizado (...)(Dorca 1807, 254).

Són d’altra banda unes línies precioses per ben copsar els objectius, condicionaments i particulars característiques del criticisme il·lustrat aplicat a la historiografia eclesiàstica hispànica. De fet, com ja s’ha apuntat, Dorca és qui aconsegueix convertir en científicament sòlida la tesi expressada segons els paràmetres del moment; paradoxalment, això es fa recollint en certa mane-

ra l'esperit de Roig, però en molts casos no pas la lletra, que és fortament criticada. La defensa d'aquesta tesi, però, revesteix per a Dorca una certa dificultat que potser va posar en contradicció, en el seu fur intern, el canonge i l'erudit; ja que el seu recull documental de qualitat l'obliga a identificar i usar, entre altres coses, el document de 817 que per primer cop esmenta el títol de la seu gironina... de Sant Feliu! El devesall d'arguments de tota mena (alguns pintorescos, com el que versa a l'entorn de la locució *a parte Sancti Felicis*) a favor de la sempiterna catedralitat de Santa Maria ens revela potser que Dorca pensava amb cert temor que el seu material era força perillós en relació al que li tocava defensar. L'originalitat de la seva obra en aquest sentit és l'honestat i la valentia: Dorca elabora arguments en certes ocasions forçats, però no oculta ni deixa de presentar els documents, cosa que hauria estat inconcebible en Roig. Aquesta càrrega de seriositat, més que no pas la validesa d'alguns dels seus arguments, ha degut ser al llarg dels anys determinant per a l'acceptació gairebé unànime de les seves propostes.

Si en Pontich i Dorca cueja encara poderosament l'eix del debat sobre la catedral característic del sis-cents, en les iniciatives nacionals o liberals de la primera meitat del segle dinou sembla que la disputa hagi perdut la preponderància. I no perquè el tema no pogués encara tenir vigència a Girona, sinó pel fet que els dos reculls posteriors tenien una vocació estatal i per tant no tenien raó per embrancar-se excessivament en disputes locals. Les contribucions dels agustins Merino i de La Canal i del dominic Villanueva comparteixen la condició de parts de projectes historiogràfics a nivell estatal: l'*España Sagrada* que nasqué lligada al regalisme borbònic i que acabà entroncant amb la *Real Academia de la Historia* (del criticisme preil·lustrat a la construcció de la història nacional); i el *Viage Literario* de Jaime Villanueva, que podem relacionar més directament amb la intervenció de determinats sectors eclesiàstics en el projecte de constitució d'una església nacional dins el marc d'un estat liberal (La Parra 1985, Herrero 1988).

En les dues iniciatives, doncs, és molt remarcable la quantitat de documents aplegats; pel que fa a les opinions, el més freqüent és que es faci cas de Dorca en la majoria de les qüestions que tracta, tot admetent la seva vàlua. Els agustins deixen molt clara la seva obediència a un projecte més ampli quan opinen, de manera laicònica i no exempta d'un cert menysteniment, sobre la disputa de la catedralitat:

No hallándonos con documentos para decidir la célebre cuestión sobre el sitio en que estuvo la Catedral en los primeros siglos cristianos de Gerona, y por otra parte interesando poco esta decisión à la historia Eclesiástica de España, dexaremos la decidan otros. Diremos solamente, que buscar la Catedral en tiempo de la muerte de S. Narciso, y querer que siguiese allí despues de su muerte, es decir, que se busca el sitio, ò subterráneo, ò catacumbas, ò cementerio donde el Obispo se juntaba con sus ovejas à orar y sacrificar. Esto lo haría donde pudiese en tiempo de persecución; y luego que cesó ésta, parece regular llevase más atención à los fieles aquel sitio donde descansaban los huesos de sus mártires. ¿Y quién dirá si se dedicó Iglesia dentro de las murallas de Gerona en tiempo de Constantino? ¿Habrà quien se atreva à señalar el sitio? Si se trata del tiempo de los Godos, ya parece que se edificaría dentro, y acaso entonces trasladarían muchas reliquias del cementerio à la Iglesia matriz ò mayor ò Catedral. Los Moros convertirían ésta en mezquita, y reconquistada Gerona volveria a ser Iglesia mayor. Lo que puede decirse sin temor de errar es, que dentro de los antiguos muros de Gerona difícilmente podía haber sitio para una grande Iglesia sino el que ahora ocupa. Hemos dicho que esta materia no interesa mucho à la historia, y el curioso podrá verla en el señor Dorca, si tiene paciencia para leer más de cincuenta folios que escribió sobre ella, atestados de erudición (E.S. XLIII, 321-2).

Tot i amb això, en el volum XLV, de La Canal, ja en solitari, reprèn el que havia estat la tesi oficial refrendada per una sèrie d'autors que no ens sorprendrà trobar:

Por más que se haya escrito, y se escriba en adelante sobre el primer origen de esta iglesia, jamás se podrá salir de obscuridades, dudas y conjeturas. Leído lo que han dicho Pujades, Roig, Dorca, Villanueva, y antes de estos el piadoso Domenec, solamente sacaremos por más probable, que allí estaba el cementerio de los cristianos antes de la persecución de Diocleciano; por cierto, según los documentos, que allí padeció el martirio S. Narciso, con su diácono S. Félix y otros muchos; que allí fueron enterrados éstos y el famoso S. Félix Africano; que probablemente pasada la persecución edificarían allí iglesia, al mismo tiempo que en el de Constantino levantarían la catedral dentro de los muros; que conquistada Gerona por los sarracenos, convertirían estos en mezquita la iglesia mayor, y el obispo y clero tendrían que reunirse en la de S. Félix, formando un cuerpo que nunca sería entonces muy numeroso; y últimamente, que reconquistada Gerona por el ejército de Carlo Magno, volvería el cabildo catedralicio á su iglesia, quedando para servicio de la de S. Félix un número suficiente de ministros, que aunque destinados á ella, formaban un cuerpo con los de la catedral (E.S. XLV, 36).

Més encara potser que la dels agustins, l'obra de Jaime Villanueva ha estat i és molt valorada pels investigadors de la seu. Tot i tenir un aspecte menys formal, gairebé proper al dels textos elaborats per viatgers, sota l'aspecte de cartes dirigides al seu germà Joaquín Lorenzo (al qual es degué l'edició i per tant part de l'autoria: Soler 2002, 112), el text de Villanueva té una remarcable qualitat literària i també científica: l'exposició de les opinions i dels arguments hi és diàfana, i la base documental, impecable. Encara avui els apèndixs de Villanueva, més que els de Dorca o els de l'*España Sagrada*, són habituals llocs de consulta ràpida i de recurs fiable en el cas de documentació perduda; recordem, entre altres coses, que va ser el primer a publicar les actes de la segona reunió de mestres d'obres de 1416-17, i així va posar a disposició material que aprofitaren posteriors línies d'investigació.

La narració de Villanueva és més vívida, s'hi descriuen els arxius que remena i els llocs que visita amb una familiaritat i una profunditat impressionants. Les característiques més aventureres de l'empresa la doten també d'un atractiu especial: el 1802, mentre Joaquín Lorenzo preparava una història dogmàtica sobre els antics ritus i cerimònies de l'església hispànica (inicialment havia de ser *De antiquis Hispaniae Ecclesiae Ritibus*), el ministre Pedro Ceballos li encarregà la recerca i còpia de documents i còdexs conservats a les catedrals i comunitats religioses; es tractava d'un projecte orientat a descobrir i valorar les peculiaritats litúrgiques de l'església hispànica més enllà fins i tot de l'*España Sagrada*, amb el rerefons d'una opció per una església nacional episcopalista i anticurial, inspirada en el gal·licanisme de signe jansenista en què somiaven sectors de les corts de Cadis. Jaime començà a treballar-hi fins a 1808, quan la guerra li impedí de continuar la tasca amb normalitat, i reprengué la tasca entre 1820 i 1823. En seguiment de la feina encarregada, Villanueva visità les diòcesis valencianes, catalanes i balears, i durant la guerra algunes altres de les zones no ocupades per l'exèrcit francès (sabem que passà per Sevilla); a Girona li correspongueren els volums XII, XIII i XIV (1850) de l'obra, que es titulà *Viage literario à las Iglesias de España*, un enunciat que accentua de passada el concepte d'Església particular, de manera ben significativa. Ens trobem davant d'una obra produïda en un context excepcional, favorable al desenvolupament d'una consciència crítica prou lliure de prejudicis antics, encara que potser gravada per alguns de nous.

Villanueva fa de seguida una vindicació de la bondat dels seus mètodes de recerca. Aprofita els autors que considera rigorosos (entre els quals, Pontich i Dorca) però no s'estalvia les capbussades als arxius:

El catálogo de Obispos es muy exacto des del siglo XV, y de él hablo cuando verás en el mío que cito á *Pontich*. Es decir, que no he dudado adoptar lo que él refiere siempre que me han faltado los documentos que él debió disfrutar. Mas en lo que he hallado pruebas originales, á ellas me atengo, que son las verdaderas *huellas* por donde debe caminar un historiador, y no á la autoridad de este sabio, por respetable que sea; que no es prudente valerse del trabajo de otro estando á mano las fuentes de que él se valió, ni es esto de provecho para la historia, ni dura la fama y crédito que de este modo se adquiere más de lo que tardare en descubrirse el plagio (Villanueva 1850, XII, 111).

Mas en la historia de este Santo y la de San Félix y demás mártires gerundenses no te canses en buscar y saber más de lo que acaba de imprimirse este año 1807 en la *Colección de noticias y memorias para la historia de los mártires de Gerona*, obra póstuma del citado Don Francisco Dorca, canónigo de esta iglesia. (...) Debo confesar que *sin* la lectura de este libro que ví en borrador antes de publicarse, hubiera sido muy largo y penoso mi trabajo en esta iglesia. Mas allanado el camino en lo mas recóndito de su antigüedad, he logrado no perder tiempo en el exámen de las escrituras y otros monumentos de su historia. (ídem, 128-129).

Així doncs, Villanueva assumeix gairebé sense plantejar-se-la la tesi oficial sobre la catedralitat sense haver participat en cap disputa, només (i comprensiblement) per la fe que professa en Dorca i dedicant-se ben aviat a compilacions que li interessin més. Tanta és la confiança que li inspira Dorca que allò que el canonge no s'atreví a afirmar i havia de ser minuciosament argumentat és ja aquí una certesa indubtable: la catedral del segle IV és a Santa Maria, església *constantement intitolada* d'aquesta manera, i això serveix per justificar (sobre el buit, de fet) que la catedral del segle VII també hi és, ja que fóra absurd que es canviés de lloc. L'esquema prossegueix tot arribant a la invasió dels sarraïns, durant la qual el bisbe i el seu col·legi, expulsats de Santa Maria, han d'usar temporalment l'església de Sant Feliu fins que el cristianisme és reimplantat per les armes franques.

Amb Villanueva s'arriba al cim (no al final) del corrent que anomenariem documentalista i crític. Però en les mateixes coordenades temporals i

geogràfiques començaven a sorgir altres maneres de fer història, amb altres enfocaments i interessos que en general, tanmateix, no menystenien sinó que aprofitaven les dades d'aquestes compilacions i depuracions documentals.

DEL ROMANTICISME A LA GUERRA CIVIL (1850-1940)

La historiografia de la catedral de Girona i dels seus precedents entra en una nova etapa a partir del segon terç del segle XIX. A grans trets, podem dir que de l'ús d'arguments erudits tractats amb crítica amb vistes a intencionalitats ideològiques i projectes polítics es passa a la consideració d'aquests mateixos edificis medievals com a elements posseïdors en ells mateixos d'una profunditat simbòlica, no pas exempta en molts casos de ressons igualment polítics. L'edifici esdevé ell mateix font de la reflexió històrica, amb una vinculació diferent amb els projectes de construcció nacional (i ja cal introduir-hi, sobretot a partir del darrer terç del segle, la variant catalanista). La desvinculació dels temes tradicionals de la historiografia eclesiàstica i feta per eclesiàstics és un altre dels factors que expliquen aquest canvi d'orientació, d'interessos i d'autoria. I igualment la nova perspectiva no es pot deslligar del context de revalorització de l'arquitectura medieval que es dona a tot Europa, assenyaladament a França i Anglaterra, on es lliga amb les primeres activitats restauradores i amb la represa i recreació dels estils medievals (restauracions d'estil, activitat de Viollet-le-Duc, *Gothic Revival* anglès, teoria de la restauració derivada dels postulats del poeta John Ruskin), i que consegüentment es manifesta a Espanya i a Catalunya en el seu moment. La valoració de l'art i l'arquitectura en concret com a manifestacions de l'art nacional i fins i tot com a font per a la regeneració de la nacionalitat catalana serà de fet un dels temes centrals en el moviment de la Renaixença i fins entrat el segle vint, de Torras i Bages a Puig i Cadafalch (Hereu 1987).

En qualsevol cas, el relativament nou interès que es desenvolupà en aquest moment a l'entorn de la catedral de Girona en particular marcà un viratge fonamental en les línies d'investigació i va determinar, igualment, l'eclosió de la literatura divulgativa. Les fonts documentals en forma de vastes compilacions i acurades edicions, fins llavors l'eix de l'erudició clàssica, són revissades pels historiadors positivistes i no pas menyspreades però sí en certa manera deixades en segon terme pels romàntics i pels arquitectes, que s'interessen més per problemes artístics i tècnics. Tot plegat permet de considerar

LA CATEDRAL DE GIRONA, MATÈRIA HISTÒRICA. HISTORIOGRAFIA A L'ENTORN DE LA SEU (SS. XVII-XXI)
un nou període en la història de la recerca que volem glossar.

Obre aquesta sèrie, de manera molt significativa, Pau Piferrer, qui encarna la primera lectura romàntica del monument. Paradigma de l'autor romàntic i, més enllà del tòpic, una de les figures centrals en la definició de la cultura catalana contemporània al costat d'autors com Milà i Fontanals o Víctor Balaguer, Pau Piferrer va optar per cercar en els elements pervivents del passat històric les pautes per a la regeneració moral de Catalunya, desencaixat de la revolució liberal en què participà en la quarta dècada del vuit-cents (Fradera 1992, 34-47; Grau/López 2003, 29-30; Grau 1992a, 936). En relació amb aquesta trajectòria i amb el paper que hi juga la valoració del passat nacional, des del punt de vista de l'estudi dels monuments es pot considerar que Piferrer va ser el primer analista dels monuments medievals catalans, sobretot pel que fa a la lectura i valoració de l'art gòtic i sobretot romànic. Els seus *Recuerdos y Bellezas de España* (a partir de 1839) presenten una pàtina poètica, a voltes específicament èpica, que als ulls actuals sembla poc vàlida per a la investigació. Això no significa que la seva contribució estigui del tot d'esquenes a la recerca documental; sí que succeeix, tanmateix, que les fonts usades no són directament explícites en el text. S'ha dit que des del punt de vista historiogràfic Piferrer és subsidiari del criticisme de finals del segle XVIII, i més en concret de l'obra de Pròsper de Bofarull; la seva principal innovació, per tant, consistia en el to dels seus escrits, amarats de sensibilitat estètica i lluny per tant del to erudit dels seus precedents; un caràcter, en resum, canònicament romàntic (Grau 1992b, 823). Aquest to èpic queda perfectament reflectit en un fragment molt significatiu: entre les pàgines 87 i 91 l'autor es dedica a recrear, diríem "novel·lar", l'assassinat de Ramon Berenguer II, dit Cap d'Estopes, a mans del seu germà. N'és el resultat un text que avui ens sembla folletinesc però que, segons la voluntat de Piferrer, devia efectivament impressionar el lector. Vegem un passatge d'aquesta mateixa manera de fer en relació a un tema que ens toca més de prop, els claustres de la catedral, on es barreja la lectura historicoromàntica i l'anàlisi formal:

Antes de descender á ellos, place contemplar tanto misterio, tanta majestad: y las rudas formas bizantinas hielan el alma con sagrado respeto, mientras en cierto modo sentimos los espeluznos del terror. Una bóveda pesada y espesa, cuya mitad en apariencia desaparece tras las paredes y que por lo mismo sólo forma un cuadrante de círculo, carga sobre pilares pareados, que como aplastados por tan crecida mole apenas se atreven á remontarse, y conceden estrecho paso á la luz por entre pequeños

arcos semicirculars. El Génesis prestó asunto al artista que esculpió las labores de los capiteles, y su ejecución, en general tosca y bárbara, claramente manifiesta que las tinieblas de los primeros períodos de la Edad media todavía oscurecían el horizonte cuando se trabajaron, dejando asomar al través de su blanquuzca lumbre, un débil rayo de ese sol gótico, de ese arte que después debía fecundar el suelo de la Europa en riquísima vegetación (Piferrer 1884, 91-92).

Pau Piferrer, doncs, avança en una nova direcció dins de l'estudi de la catedral gironina: l'interès per la materialitat de l'edifici, per la seva forma i la seva espectacularitat, per la seva singularitat, en tant que aporten valuoses dades sobre el genuí caràcter nacional. En la seva estela cal situar les primeres obres de divulgació en forma d'articles com les de Narcís Blanch (1853) o les de Josep Narcís Roca (1888), malgrat que aquesta darrera sigui força més tardana. Les dues darreres tenien com a punts culminants, però, altres interessos, assenyaladament la narració de l'episodi patriòticòpic dels setges de principi de segle.

Després de Piferrer, altres autors queden diferentment lligats a aquesta nova orientació, sigui des d'una nova erudició crítica ja d'alguna manera (o del tot) relacionada amb el positivisme historiogràfic (Fita o Montsalvatje), sigui des de postures lligades a la restauració d'estil o al racionalisme arquitectònic (Bassegoda, Puig i Cadafalch). En el primer vessant, la contribució del jesuïta Fidel Fita s'ha de col·locar en una línia de certa continuïtat amb l'*España Sagrada*, per tal com Fita va ser director de la *Real Academia de la Historia* i participava de l'enfocament crític i documentalista. Llevat d'alguns articles puntuals la seva contribució es resumeix en l'obra *Los Reyes d'Arago y la Séu de Girona* (editat en volum el 1873), on bàsicament es glossa la crònica del canonge Alfonsello sobre la guerra civil catalana del segle XV, i que a més conté una interessant sèrie de documents fins llavors inèdits i glossats pel jesuïta en un esbós d'història de la construcció de la seu gòtica. Al seu costat, Francesc Montsalvatje dedicà diverses pàgines dels toms XIV i XVI de les seves *Noticias Históricas* (1904 i 1908) a les esglésies de Girona, entre elles la catedral, tot i que el gruix de la seva obra la dedicà al comtat de Besalú. La seva compilació, perfectament en la línia de Villanueva per exemple, té en el context de l'època un caire positivista i força asèptic, no deslligat dels llocs comuns, amb els quals no es baralla gaire. Les seves *Noticias* són encara, però, un innegable punt de referència; i en tot cas el corrent de tipus positivista que representa no deixa de tenir connexions amb contribucions laterals a la histò-

ria de la catedral com les de Botet i Sisó o Girbal, un cercle d'erudits locals de certa volada que contribuïen a la investigació i a la divulgació (*guia-cicerone*).

Però d'aquest panorama convé destacar-ne de manera remarcable la contribució dels arquitectes: l'òptica que generen, lligada a la història de l'art, ha condicionat –gairebé monopolitzat– fins fa ben poc, segons l'opinió de Joaquim M. Puigvert, la investigació de la catedral (Puigvert 2000). Aquesta línia, molt a grans trets, podem dir que es du a terme en dues: la irrupció, sobretot a càrrec dels arquitectes estrangers, i la consolidació, de la mà de Bassegoda. Altres contribucions en la mateixa perspectiva fan aparèixer en el nostre esquema noms com els de Josep Puig i Cadafalch (atent a allò que es coneixia de la seu romànica) o Elies Serra i Ràfols (autor, el 1947, d'un dels més remarcables treballs en aquesta òptica: la publicació de la reunió de mestres d'obra de 1386).

Els dos autors que donaren peu a aquesta visió fonamental foren dos estrangers, els textos dels quals s'aproximen, de fet, a la literatura composta per viatgers. El primer d'ells va ser un arquitecte anglès lligat a postures conservadores i al *Gothic Revival*: George Edmund Street, qui compongué el 1865 una síntesi doble el gòtic espanyol (*Some account of Gothic Architecture in Spain*) derivat, efectivament, d'un viatge a Espanya (1861-63). Dedicat a la catedral gironina unes cinc pàgines i una làmina on es parla succintament dels precedents de l'edifici i s'hi descriuen les seves característiques i singularitats tècniques. Els seus judicis de valor demostren la seva claríssima opció pel gòtic com a art de la màxima espiritualitat i consegüentment la seva intolerància cap als altres estils. De la façana de la catedral de Girona en fa, per exemple, el següent i únic comentari: «*la fachada occidental es de estilo completamente pagano*» (Street, G.E. *La Arquitectura gótica en España*, 347); també hi explica com troba de lleig i inadequat l'emplaçament del cor i de l'orgue, i com seria de bonic i coherent restaurar-lo dins del presbiteri. Street tampoc no defugia les dades documentals proveïdes pels autors anteriors (són constants les cites en nota al peu als volums de l'Espanya Sagrada, cosa que indica la preocupació de l'autor per l'ús de dades fiables), però la visió romànica no hi és del tot absent, com demostra el tractament quasi èpic de la figura de Bofill.

L'altre autor impossible de passar per alt (i potser encara més assimilable a un viatger) és l'hongarès Ferencz Schulcz, autor d'un número dedicat a Girona dins d'una sèrie de *Monuments d'Architecture inédits* (1869). Així com el text de Street, integrat en la monografia sobre gòtic hispànic, tingué més

transcendència en un context general europeu, el treball de Sculcz va tenir una fortíssima repercussió en la historiografia catedralícia gironina. Per diverses raons. Per una banda, pel contingut del text, que contenia algunes imprecisions, com Fita va detectar. Precisament la referència de Fita i l'ús continuat que en feren Bassegoda o Girbal ens permet suposar que la publicació de l'hongarès pogué fer, en certa manera, de revulsiu, tot contribuint a desvetllar l'interès dels erudits locals per l'edifici gironí com a obra digna de figurar en les històries de l'art. I per altra banda, importantíssima, per les il·lustracions de Schulcz, certament idealitzades i màximament afortunades quant al mobiliari litúrgic de l'altar major. La influència posterior de la publicació en aquest sentit és ben palesa gràcies a la reproducció gairebé incessant d'aquests dibuixos en els articles posteriors sobre la catedral en general o sobre l'orfebreria de l'altar en concret.

Aquesta influència dels dos arquitectes estrangers, que donaren carta de naturalitat a la catedral en el debat europeu sobre l'arquitectura medieval, va cristal·litzar efectivament a casa nostra sobretot gràcies a una obra que va tenir una àmplia difusió a les darreries del segle dinou i que ja responia, ara sí, a la iniciativa d'un arquitecte català: es tracta de *La catedral de Gerona. Apuntes para una monografía de este monumento* (1889), publicada com els apunts d'una visita a la catedral gironina que Joaquim Bassegoda havia conduït dos anys abans i a la qual s'havien afegit personatges de la rellevància cultural i social de Joaquim Botet i Sisó, Enric Claudi Girbal i Emili Grahit. En l'obra hi és patent la influència de Street, a través de cites directes, i també de Schulcz, sobretot a través de l'ús de les seves il·lustracions. Bassegoda, membre d'una família d'arquitectes i successor d'Elies Rogent al capdavant de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona, representa en el nostre esquema la plasmació a Catalunya del debat europeu, on ell aporta el seu posicionament, les seves opinions, el seu entorn i la tradició que l'acompanya i el condiona. I tot això, en part però de manera significativa, ho fa precisament a través d'aquest estudi de la catedral gironina. Com es pot entendre, la major part de l'obra (gairebé la meitat) està dedicada a la descripció, anàlisi i situació en el panorama català de l'edifici existent, és a dir, el gòtic; però això no obsta perquè Bassegoda també opini sobre altres punts clàssics del debat catedralici com ara la catedralitat (establerta a santa Maria des de 326, prèvia existència del fòrum romà, admesa clarament per primer cop); també s'atreveix per primera vegada a imaginar-se sencera la catedral romànica i a proposar-ne un paral·lel, santa Maria de Ripoll, que serà força present en la imatge de l'edifi-

LA CATEDRAL DE GIRONA. MATÈRIA HISTÒRICA. HISTORIOGRAFIA A L'ENTORN DE LA SEU (SS. XVII-XXI)
ci del segle XI fins a l'inici de les excavacions del projecte *Progress*. Bassegoda també identifica les dependències del voltant del claustre com a dormitori i refetor respectivament, així com la projecció del que hauria estat el braç nord del transsepte de l'església. Va ser ell, també, el primer a creure en exploracions arqueològiques per aclarir els dubtes sobre la catedral romànica, cosa que s'havia d'acomplir més de cent anys més tard; el mateix text on diu això, que ara citarem, constitueix alhora una de les més antigues referències en època contemporània del pensament del Capítol catedral sobre la distribució del seu mobiliari litúrgic, que incloïa per cert la possibilitat –avui ben vigent– de deixar expedida la nau. Diu Bassegoda:

Á esto y á lo manifestado en el texto, queda reducido cuanto sabemos de la Catedral de Pedro Roger, datos en verdad muy insuficientes para reconstituirla ni aún en hipótesis, trabajo que por otra parte sería relativamente fácil con sólo practicar algunas ordenadas excavaciones en la gran nave actual, indispensables en el caso de realizarse el pensamiento que tiene el Ilmo. Cabildo de trasladar el coro á su verdadero sitio que se le señaló en el siglo XIV, es decir, delante y contiguo al presbiterio (Bassegoda 1889, 35-36).

Un altre valor important que la monografia de Bassegoda va afegir a la història de la investigació sobre la seu té a veure amb la planimetria de Manuel Almeda (arquitecte de la ciutat, present a la visita que originà la monografia), assenyaladament la planta que acompanya el text, que va ser usada mantes vegades a partir de la publicació de l'estudi, fins per Josep Calzada o Jaume Marquès, qui la publicà algunes vegades fins i tot amb notes manuscrites (Marquès 1963, 6). Avui la planta ha estat superada per la que ha elaborat l'equip del Pla Director de la catedral, que en corregeix algunes imprecisions; tanmateix, la planta antiga aconsegueix de reflectir alguns aspectes de la configuració de la catedral avui desapareguts. Per tot plegat, la catedral de Girona és en certa manera entronitzada a través d'aquest estudi com a monument útil per a la definició de les característiques de l'art nacional i també aportador d'una sèrie de singularitats de gran rellevància sobretot pel que fa al procés constructiu de la gran nau, un aspecte que de fet obliga a reprendre totes les contribucions de la línia crítica documental. La utilitat també seria recollida, en la mateixa línia però amb proporcions més modestes, pel que fa a l'art romànic: en l'obra de síntesi *L'arquitectura romànica a Catalunya* (1918), compartida amb els joves arquitectes

Falguera i Goday, Josep Puig i Cadafalch també integra les restes i els coneixements existents de la catedral romànica de Girona.

La seu gironina serà doncs a partir de les darreries del segle XIX un monument bàsicament entès com a gòtic, útil per a la definició del caràcter nacional i de les peripècies de l'art gòtic català (així l'estudia, per exemple, Bassegoda), però també un monument romànic, tant per les seves restes com per les notícies dels seus precedents, útil, en darrera instància, per als mateixos fins aplicats a l'arquitectura romànica (Puig i Cadafalch). Traçant l'arc més ampli, doncs, encara el 1947 l'estudi d'Elies Serra-Ràfols sobre la nau gòtica de la catedral es mostra clarament deutor d'aquest panorama general, iniciat pels romàntics i continuat pels arquitectes, que en realitat no es veu definitivament estroncat fins la instal·lació de la dictadura franquista.

DE LA POSTGUERRA A JAUME MARQUÈS

La guerra civil va marcar pel que sembla un punt de no-retorn en la cultura catalana. La historiografia gironina, que per exemple en el cas de l'arqueologia en els anys 30 disposava d'assenyalades contribucions com les Josep de Calassanç Serra i Ràfols o Francesc Riuró, va quedar gairebé decapitada en les seves iniciatives; l'ajusticiat més famós d'aquest context, Carles Rahola, havia escrit també un text que es referia, de manera literària i lateral, a la catedral. Per això no hi trobarem grans textos de rellevància historiogràfica sinó un seguit d'obres populars i en certa manera menors que els gironins de certa edat poden recordar molt bé.

Desarticulat aquell cercle d'erudits que proveïa tan bons auguris, una de les úniques figures que van mantenir-se en els primers anys de la dura postguerra va ser Joaquim Pla i Cargol. Publicista, historiador i cronista oficial de la ciutat de Girona que de jove participà de l'efervescència cultural del primer terç del segle XX: escriví llibres de text i didàctics, participà en els Jocs Florals, en la Societat Econòmica d'Amics del País, etcètera. Passada la guerra i des de la seva llibreria, Pla reorientà la seva producció textual cap a la confecció d'obres històriques divulgatives i de síntesi. Aquestes característiques són les més remarcables de tot aquest conjunt d'escrits: no són obres mancades de rigor, però es troben a cavall de la síntesi científica i de la divulgació elaborada, i paradoxalment, per això, la manca de cites exhaustives per una banda i la gran quantitat d'informacions per una altra les fan un punt ina-

dequades per a un i altre propòsit. Pla havia quedat sol en la realització d'aquestes tasques, i això, segurament, magnificà en certa manera el seu pes específic com a historiador. Certament, durant molts anys i segons com encara ara, per a estudiar qualsevol tema d'història de Girona valia més començar tot fent un cop d'ull als "llibres del senyor Pla", el compendi més immediat i aparentment més actualitzat de què es disposava, no exempt malgrat tot, com de seguida veurem, de cert interès (Nadal 1978; Mirambell 1978; Batlle 1978; Marquès 1978). En realitat, i salvant distàncies, ara mateix l'estem fent, aquest cop d'ull, potser a tall de petit tribut.

Articles a banda, deu monografies (des de *Gerona Històrica*, 1940, a *Gerona en el primer tercio del siglo XX*, 1956) foren aplegades en la *Biblioteca Gerundense de Estudios e Investigaciones*, col·lecció enormement auxiliada per l'ofici familiar de l'autor. Cal també destacar del conjunt de la producció de Pla l'article *Proceso del desarrollo urbano de Gerona a través de los tiempos*, publicat al segon volum dels *Annals de l'Institut de Estudios Gerundenses* (1947), un dels primers i més rellevants enfocaments de la història urbanística de Girona, que assentà càtedra durant molt de temps malgrat algunes notòries imprecisions, en ocasions no deslligades d'alguns llocs comuns de la historiografia del sis-cents. Els seus textos, de caràcter eminentment divulgatiu, fan de gran resum de les teories a l'ús i en ells s'hi resumeixen una bona sèrie d'opinions, combinades amb escadusseres expressions del propi parer. Notem però que s'admet plenament el fòrum, que s'accepta la catedralitat primitiva de Santa Maria però amb importants matisos, i que s'avancen algunes agosarades opinions sobre la reforma carolíngia de la muralla del claustre i sobre la catedral romànica, aquestes darreres basades més en el que anomenaríem "sentit comú" que en la recerca pròpiament dita:

Supuso el P. Villanueva que la *primera iglesia* que existió en Gerona debió de ocupar el mismo lugar que la actual Catedral. Nosotros opinamos, con otros varios autores que han tratado de aclarar este interesante tema, que probablemente no fue así, habida cuenta que los romanos solían construir el Capitolio en el lugar más elevado de la ciudad y en atención también a que de la primera iglesia que habla la historia gerundense es de la que guardaba la corona regalada por Recaredo al sepulcro de San Félix; y, como que dicho sepulcro estaba en la iglesia levantada sobre el mismo cementerio cristiano, parece lógico suponer que la primera iglesia de Gerona debió ser aquella o sea la de San Félix. Bien que, después del edicto de Constantino y declinada o cesada ya la dominación romana, se convirtiera en catedral el edificio

que se levantava sobre la meseta, en el mismo lugar donde se levanta actualmente la Catedral gerundense. (Pla 1946, 21-33).

La antigua Catedral románica tal vez se alargaba algo más que hasta donde se abrió la puerta de los Apóstoles de la actual Catedral; pues el abrirse primero esta puerta parece indicar que por allí existía una entrada de la Catedral románica. En tal suposición, la planta de la Catedral románica debía corresponder desde la línea de los pilares de los púlpitos, hasta cerca de la pared de la fachada actual, comprendiendo en esta longitud la Galilea o pórtico romano; la anchura de la seo románica debía ser algo menor que la de la actual Catedral, pues debió recortarse casi por la mitad el campanario de la Catedral románica, para incorporar el espacio que dicha parte ocupaba a lo que es hoy alineación de la nave de la Catedral (Pla 1962, 149).

Potser per un biaix familiar, Pla es mou especialment bé en el camp de la bibliografia, en la recollida d'idees publicades abans per altri, que poden ser posades en comú tot oferint una síntesi. En algun moment, fins i tot, dóna la impressió que Pla fa d'eco divulgatiu d'obres més autoritzades, sense alterar continguts que poden tenir dos segles d'antiguitat; sembla que faci d'altaveu de Dorca en parlar dels màrtirs, de Roig en parlar dels orígens, de Serra i Ràfols en parlar de les muralles, de Bassegoda en parlar de la catedral gòtica. No s'explica si Pla va fer recurs directe a cap font arxivística per recolzar les seves afirmacions. Sovint hom no sap doncs, en llegir-les, si es tracta d'idees procedents d'altres publicacions "redescobertes" per Pla (el cas, per exemple, de Roig i Jalpí i les muralles ibèriques), de fruits d'una recerca personal no explicada o de simples hipòtesis de l'autor, amb més o menys fonament però cal dir que mai mancades de motiu. Cal atribuir, sens dubte, aquesta característica a la intenció eminentment divulgativa que Pla i Cargol imprimeix als seus textos.

Novament dins d'aquest context, que representa una certa relectura d'enfocaments anteriors, hi trobem una obreta senzilla però que ens interessa destacar: la *Vida e historia de San Narciso* (1954) de Mn. Josep Mercader i Bohigas, rector de Sant Feliu. Si Pla representa una represa dels enfocaments positivistes i documentalistes dels segles XVIII i XIX, Mercader encara se situa en una perspectiva més reculada: l'hagiografia en general i la represa de la polèmica sobre la catedralitat en concret. En efecte l'obra, que en general té una orientació nacionalcatòlica i en alguns punts fins i tot pamfletària, es dedica bàsicament a defensar la catedralitat primigènia de Sant Feliu i a contestar

(és remarcable) els arguments del canonge Dorca després de gairebé 150 anys d'acceptació ininterrompuda. Això ens transporta novament a la polèmica ahistòrica a través d'obres d'autor religiós que caracteritzava el segle XVII: com qui recula 200 anys, hom es troba amb la crítica de les afirmacions de Dorca i amb una acusació de parcialitat deshonest contra Roig.

(...) El doctor Dorca, llevado quizá de alguna instintiva tendencia a favor de la Catedral, de la que era canónigo con singular relieve y predicamiento, opina, como se ha dicho, que la sede catedralicia nunca estuvo radicada en otra iglesia que la actual, aparte de los años de ocupación musulmana (...) Nadie no ve que tal conjetura es excesivamente forzada y manifiestamente insostenible ante el cúmulo de notas tradicionales y aún documentos que, como se irá viendo, por modos distintos patentizan lo contrario (...) nos parece que toda la tradición y aún todos los documentos que el doctor Dorca aduce para fundamentar la teoría (...) parecen abonar, lógicamente interpretados, la suposición contraria (...). (Mercader 1954, 14-15, 37).

Mercader entén que hi hagué un trasllat en època carolíngia i, novament com si es trobés en ple sis-cents, en responsabilitza Carlemany, de qui es diu que no era tan pietós com semblava, ja que volia intervenir excessivament en els afers d'església. El culte que es tributà a Carlemany en la catedral medieval, excessiu a parer de Mercader (se'l qualifica, irònicament, de *singular fervor laudatorio*), contribuiria a explicar el paper determinant que la tradició atribuïa a l'emperador a l'hora de privilegiar Santa Maria sobre Sant Feliu. Tot plegat, una curiosa resurrecció de les temàtiques amb què iniciàvem la nostra exposició.

Al costat d'això, la recerca, més esmorteïda, sembla que es manifesta a vegades a través d'obres que consideràrem de tipus divulgatiu, com ara les guies de Girona que Pere de Palol va elaborar per a Aries (1953) i Plus Ultra (1955), on es dedicaven complets capítols a la catedral. Les síntesis de la informació disponible hi són molt bones i ofereixen una visió moderna i completa, complementada amb excel·lents fotografies. El mateix succeïa amb la guia de Santiago Sobrequés (1953); no tant amb la de Mn. Lambert Font (1952), més desigual i interessada en els objectes del museu diocesà i catedralici. Les darreres guies que es publicaren eren també força completes però comparativament no van mantenir, potser, la qualitat científica de les que hem anomenat precedentment: foren les de Mariano Oliver (1973) i Josep Calzada (1979), autor d'obres de més rellevància.

Sens dubte la figura més important i més interessant d'aquest període és el canonge Jaume Marquès i Casanovas, autèntic colós de la historiografia catedralícia en general i de la investigació sobre els precedents en concret. Arxiver catedralici i diocesà, Marquès es va fer present en el panorama gironí a través de les seves nombroses publicacions que combinaven la recerca documental i l'anàlisi dels monuments i les restes conservades; de fet, pensem que una de les principals virtuts de l'obra de Jaume Marquès rau en l'aportació d'un nou enfocament en els estudis sobre la catedral, en el context dels quals esdevé una fita indiscutible. Marquès representa en certa manera un entremig i en certa manera una solució original respecte dels temes i mètodes de la historiografia crítica i precrítica, per una banda, i dels de l'enfocament arquitectònic i artístic, per l'altra: aplega les dades de l'erudició crítica amb semblant meticulositat i participa del vessant artístic, arquitectònic i arqueològic a l'hora de concebre els espais, descriure els llocs i plantejar-se les preguntes que havien de guiar la seva recerca.

Aquesta obra, tanmateix, està revestida d'una sèrie de peculiaritats que han determinat una acceptació desigual dels seus treballs. Marquès publicà poques monografies i encara de caràcter força divulgatiu (amb una excepció que comentarem), i per contra multitud d'articles i articlets amb desigual quantitat d'informació i documentació (més sòlids, en general, al principi de la seva carrera); per això, la primera impressió a l'hora de fer una valoració global dels seus estudis sobre la catedral és d'una certa atomització. En efecte, fixem-nos que la gran majoria dels seus treballs estan molt condicionats per la pròpia forma de les publicacions: en una proporció elevadíssima es tracta d'articles publicats bé a la *Revista de Girona*, bé als *Annals* de l'Institut d'Estudis Gironins, i això obligà a una certa brevetat que exclougué gairebé del tot un tractament monogràfic de la catedral en extensió i profunditat. Els articles a la *Revista* solen donar raó de petits temes, troballes curioses, hipòtesis de treball generalment sense contrastar o incontrastables, etcètera, mentre que els dels *Annals*, en canvi, són articles considerablement més extensos (destaquem-ne *La fachada de la catedral*, de 1955, AIEG X, amb trenta-una pàgines, o *El paseo arqueológico*, de 1963, AIEG XVI, amb seixanta, de bon tros el més extens) i s'ocupen amb considerable amplitud, sovint de manera exhaustiva i amb afany diacrònic, de temes que solen tenir un referent topogràfic; és a dir, solen glossar el que entendríem com a "la història" d'una part de l'actual edifici catedral o dels seus entorns immediats (per exemple, la plaça dels Apòstols, la façana o el passeig arqueològic i les

LA CATEDRAL DE GIRONA, MATÈRIA HISTÒRICA. HISTORIOGRAFIA A L'ENTORN DE LA SEU (SS. XVII-XXI)
dependències catedralícies adjacents). Aquests darrers treballs, a grans trets corresponents a les primeres etapes de treball de Marquès com a arxiver, ofereixen una meticulositat i un suport documental impressionants i incontestables, fruits com són d'autèntiques investigacions arxivístiques i de la lectura atenta de fons capitulars fins llavors força negligits com a fonts històriques. La raó aparent d'aquests objectius tan concrets és que els textos són produïts per raó d'efemèrides o similars: per exemple, l'article sobre la façana (AIEG X, 1955) sembla estar motivat pel fet que «*Sabemos que nuestro emprendedor y dinámico Sr. Obispo, Dr. José Cartañá, acaricia la idea de terminar la construcción de esta fachada...*», i així tants d'altres, gairebé tots. Més que no pas pensar que aquestes efemèrides esclavitzessin el canonge, més aviat tendim a suposar que Marquès preferia deliberadament, de fet, la forma de l'article més o menys extens, una forma que li permetia respondre als interessos i problemàtiques concretes que l'efemèride de torn, això sí, el compel·lia a posar en solfa i en net, tot seleccionant les dades pertinents d'entre el vast conjunt d'informacions que posseïa. Prova n'és el considerable fitxer que Marquès va elaborar a l'ACG a base del buidatge de nombrosa documentació capitular, fruit del seu coneixement dels fons i de la seva curiositat, reflectida en la diversitat de temàtiques, i on Pontich, cal dir-ho en justícia, brilla amb llum pròpia.

L'article «tipus» de Marquès, al marge de l'excusa generadora, constitueix doncs la base d'una línia original de treball i de sistematització de les dades, si es vol a tall de circumloqui, sense atacar mai l'hipotètic moll de l'os de la qüestió, o bé, encara millor, a tall d'amant del *puzzle*, que ha vist i coneix totes les peces i que ocasionalment s'entreté a completar una o altra part de l'angle o de la vora de la imatge, sense arribar mai a definir-la del tot. Aquesta línia en part la desenvolupà també, de manera una mica més divulgativa però també més monogràfica, Mn. Josep Calzada en obres com *Las claves de bóveda de la Catedral de Gerona* (1975) o *Les campanes de la Catedral de Girona* (1977), en connexió amb la curta tradició gironina de guies de visita a la catedral (Mn. Lambert Font, per exemple). No és un tipus d'investigació interessat en els grans discursos històrics de les antigues obres (per exemple, gairebé mai no s'hi tracta el problema de la catedralitat), sinó per un major coneixement històric de l'edifici, més encara, dels llocs concrets de la catedral, tractats, ells sí, de manera monogràfica. La vocació i, més enllà, l'ofici de Marquès com a historiador són patents, però són una vocació i un ofici que toquen de peus a terra, derivats de la curiositat per l'entorn immediat i de la

observació directa: aquesta dèria pels espais el portà a imaginar, en diversos articles com el del passeig arqueològic, com serien els llocs de l'antiga catedral que havien desaparegut, no ja com les imaginacions que tenia Bassegoda sobre la catedral paleocristiana, sinó en constant diàleg amb la documentació i amb les restes existents.

Així doncs, les contribucions més assenyalades de Marquès tenen a veure amb l'estudi de la materialitat de l'edifici i, concretament, dels precedents de la catedral gòtica. També va posar a l'abast del públic nombroses informacions, sigui des del mateix punt de vista arquitectònic, sigui en forma de publicació de dades i documents (de costat, per exemple, amb Lluís Batlle i Prats). Però és el seu vessant arqueològic el que més relleu li dóna en el panorama de la història catedralícia, i és aquest el que glossarem. Prenguem com a primer exemple la seva proposta, la primera coneguda, sobre la identificació d'elements del temple romà en el fons lapidari de la catedral.

¿Ruinas de un templo romano?

Un testimonio interesante de construcción romana con el conocido aparejo de piedra arenisca es el que aparece en forma de gradas en el ángulo noreste de la plaza. A primera vista se diría que son gradas de un templo romano encajadas en un podio sobre el cual se hubiera elevado el **pronaos** o pórtico del templo dotado de columnas o **próstyle**.

Podría confirmar esa ubicación del principal templo romano gerundense el hecho de que dentro mismo de la capilla contigua se conservó el pedestal con inscripción romana del siglo I, que por su peso no podía proceder de un sitio lejano. Está dedicada a Lucio Plotio Asprenate, que era flamen o sacerdote; en el claustro se conserva un fuste de columna arenisca de notable diámetro y en las salas capitulares hay un capitel hallado recientemente, que acusan igual procedencia; otros fragmentos con ovas y decoración romana son restos de un edificio público importante situado cerca de la Catedral (Marquès 1968, 34).

El paper més brillant de Marquès, però, el desenvolupa en relació al coneixement de la catedral romànica: va donar-ne per primer cop una visió coherent basada enterament en la lectura atenta de la documentació disponible i no exempta del recurs a les dades arqueològiques o a la recerca de paral·lels. Pel que fa a l'obra publicada, aquesta visió es dóna per temps, com a proemi a l'estudi d'altres elements més concrets o com a síntesi global que no pertoca detallar. Posem-ne dos exemples extrems: la descripció

LA CATEDRAL DE GIRONA, MATÈRIA HISTÒRICA. HISTORIOGRAFIA A L'ENTORN DE LA SEU (SS. XVII-XXI) de 1963 i la de 1980, que il·lustren els coneixements que Marquès adquiria i incorporava a la seva visió:

La catedral románica de Pedro Rotger (1010-1050) contaba ya con una bella fachada y una escalinata, cuyo emplazamiento no distaba mucho del que contemplamos en la actualidad. La escalinata tenía varios tramos separados por rellanos y estaba flanqueada de edificios destinados a la vivienda de la personal afecto a la Seo.

*La fachada estaba constituida por un pórtico llamado *La Galilea* que cobijaba importantes y suntuosos sepulcros, contenía las fuentes bautismales y otras dependencias para almacén de utensilios o accesorios tanto del culto como de la fábrica de la iglesia.*

*Sobre las dependencias de esta planta baja, había una espaciosa sala destinada al culto, que contenía varios altares, la cual en los documentos de la época se llama constantemente *El Sepulcro*.*

Sobre esta sala o capilla se elevaba una torre, que a manera de fortaleza dominaba las construcciones circundantes y el paisaje de los alrededores, y se hallaba cubierta por láminas de plomo (...)

La anchura total de la fachada no era muy inferior a la actual y el muro principal de la misma ocupaba aproximadamente la línea que va desde el altar de los santos Doctores a la capilla del bautisterio, quedando dichas capillas en el interior del templo románico. En longitud la catedral románica llegaba hasta un par de metros más allá de la reja del presbiterio actual (Marquès 1955, 180-187).

Un altre element que entra en el context de les funcions del tapís, és la disposició o estructura del temple romànic al qual fou destinat.

Ací no és lloc adequat per a demostrar-ho; però tinc arguments convincents per a assegurar que la seu romànica era un temple de tres naus, amb tres àbsides i un creuer. Les tres naus estaven mig separades per dues fileres de pilastres amb els seus arcs formers i torals. El material no era de pedra picada, sinó de petits carreus tallats en forma de mac (en castellà, adoquín), tal com es veu encara en les parets interiors del claustre i en altres construccions del segle onzè. Les cantonades de les parets i les dovelles dels arcs podien ser de carreus més grans per mor de fer més sòlid l'edifici (Marquès 1980, 219).

Les dades que figuren en aquestes descripcions sumàries són com pescics d'un coneixement més vast que es beslluma darrere de cada paraula, i que va creixent i millorant-se amb el pas del temps, sense una sistematització

reglada però amb una considerable coherència. En aquest sentit, contemplant només l'obra publicada del docte arxiver ja podríem tenir una imatge vaga de com era per a ell la catedral romànica de Girona; el seu interès per ella podria ser concebut, tan sols amb els articles a la mà, com un edifici bastit amb els rajols de milers de dades i amb el ciment de diverses hipòtesis de fermesa i resistència desiguals. I el símil constructiu no és gens gratuït: el seu interès, que ja hem comentat, pels detalls físics és irrellevant *per se*, i només és comprensible en el marc d'una voluntat d'aprehendre totalment la catedral romànica a través del coneixement físic de tots els seus racons.

Doncs bé, més enllà de les publicacions disperses que caracteritzen la major part de la seva obra, estem avui en condicions d'afirmar que Jaume Marquès arribà, efectivament, a compondre una monografia sobre la catedral romànica de Girona, aquell "lloc adequat" anunciat en l'article de 1980 on poder demostrar que es tractava d'un temple de tres naus, amb tres absis i creuer, però que per diverses raons el canonge no va poder publicar. Aquesta monografia, confegida al final de la seva vida, és com una mena de *foto finish* de tot el que Marquès havia aconseguit saber sobre la seu romànica al llarg de quaranta anys d'estudi; en definitiva, el cim de la recerca sobre els precedents arqueològics de Santa Maria de Girona abans del projecte *Progress*. L'obra, intitolada simplement *La Seu romànica de Girona*, va ser enllestida probablement a inicis de 1988, cinc anys abans del decés de l'autor. Seria de justícia, en un futur no gaire llunyà, poder-la editar com es mereix.

A més del text pròpiament dit, l'obra consta també d'un voluminós dossier (l'apèndix documental) amb quaranta-sis documents, transcrits, traduïts i la majoria d'ells acompanyats de fotocòpia de l'original o d'alguna de les seves edicions. La manera de disposar-hi els continguts no es diferencia pas gaire de l'esperit que informava els articles habituals del Marquès de les darreres èpoques (ens fa pensar molt, per exemple, en els volums *Indrets de Girona*, en la monografia sobre Maçanet de la Selva o fins i tot en els articles publicats al *Diari de Girona*); en realitat, era la mateixa manera com havien estat construïdes les altres (poques) monografies seves. Ara bé, tota la sumarietat i concisió (en alguns casos gairebé diríem parquedat informativa, assenyaladament a causa de la manca de cites) que caracteritzava els darrers articles que Mn. Jaume publicà a la *Revista de Girona*, per exemple, queda eficaçment corregida a l'hora de tractar monogràficament aquest tema que Marquès va estudiar tants anys. La monografia sobre la seu romànica conserva l'estil planer i directe, poc llibresc, dels últims anys de la seva producció, és cert, però

LA CATEDRAL DE GIRONA. MATÈRIA HISTÒRICA. HISTORIOGRAFIA A L'ENTORN DE LA SEU (SS. XVII-XXI)
disposa d'un vastíssim apèndix documental, l'obra de tota una vida, fins i tot molt superior en conjunt al que trobem sustentant els articles de la primera època.

Citem-ne algun fragment. Per exemple, i lligant amb una important veta de la tradició histoiogràfica, en la monografia Marquès opina (i no ho fa a gaire enlloc més de la seva obra publicada) sobre el vell problema de la catedralitat, tot obtenint un digníssim terme mitjà que val la pena de transcriure:

Els estudis moderns sobre la història de la Litúrgia i del Dret Canònic han fet baldera aqueixa controvèrsia, puix sabem que fins al segle Xè no hi hagué esglésies destinades al culte dirigit pel bisbe com a càtedra pròpia, sinó que el bisbe celebrava els oficis en qualsevulla església (...) (Marquès 1988, 46).

En efecte, es tracta d'un intent de solució salomònica (més aviat una negociació de la major) que permet traslladar el problema de la catedralitat en època carolíngia, context en què ja és ben clara i definida la voluntat d'afermar la dignitat a Santa Maria. És clar que aquest argument voldria algun altre matís, com ara el d'aclarir per què la primera seu esmentada a inicis del segle novè (817) du el títol de Sant Feliu, que després ha de ser lentament i laboriosament canviat; com és igualment cert que, malgrat aquest esforç conciliador, és innegable que a l'entorn dels bisbes i en les ciutats episcopals sorgiren conjunts monumentals ben definits que designem amb el nom de grups episcopals, amb funcions que en gran mesura són anàlogues al que anomenaríem catedral. Però el que no podem negar és que aquí Marquès vol posar punt i final a tres-cents anys de discussions amb raons científiques relativament actuals. Però els capítols més sucosos, sens dubte, són aquells en què Marquès entra a descriure l'edifici de la catedral romànica. Comença, sense por, descrivint les cracterístiques que havia de tenir de manera indubtable, en atenció a la forma genèrica d'una gran església romànica catalana a inicis del segle XI: absis semicircular amb volta de quart d'esfera (109); construïda amb pedra trencada, pilastres quadrades, lesenes amb pilastres adossades que sostenen arcs torals (112). Ara bé, quan es tracta de parlar de l'estructura concreta de l'edifici gironí a la llum dels seus documents i de la seva recerca, Marquès demostra una prudència exquisida en aquesta declaració d'intencions:

Arribats a aqueix punt i sabent que en la data de 1038 el temple romànic ja havia assolit "la seva consumació", és hora de descriure la seva estructura, les seves mides

i la seva disposició. Reconec que entro en aquest capítol amb certa temença i amb un gran respecte. Es tracta d'un tema totalment inèdit i, per tant, arriscat en les afirmacions. Ara, el que vaig a expressar no és fruit de simples conjectures, sinó que es fonamenta en dades certes i en raonaments fets amb tot rigor històric, tècnic i científic. Que ho jutgi el lector (Ídem, 114).

Com era, doncs, aquesta catedral romànica? Marquès en tenia una imatge molt precisa. Les raons que l'havien portat a tenir-la ja s'havien anat desgranant en el conjunt de la seva producció publicada. Transcriure aquí el cos del seu raonament (la vintena de folis preciosos que hi dedica són impossibles de retallar) ens faria allargar de forma innecessària; que se'ns permeti, doncs, de transcriure un resum del capítol final dedicat a la síntesi descriptiva:

Si n'hagués d'escriure una guia per a acompanyar els visitants de la Catedral, on es volgués prescindir de la meravellosa obra gòtica i encara del mobiliari, per anar només a la recerca de les estructures romàniques, actuals o desaparegudes, seguiria un ordre diferent.

Començaria (...) descrivint la llarga escalinada dividida ja en tres trams separats per replans, a banda i banda de la qual s'alçaven cases (...).

Arribats al capdamunt, contemplaríem amb la imaginació una placeta que tenia el nom típic de "pedró" (...).

Des de la placeta contemplaríem la portada rectangular de la Seu, feta de muntants escairats que acollien en els racons ben cisellades columnes amb llurs capitells que aparentaven sustentar les arrodonides arquivoltes (...).

D'ací entraríem a un espai que servia de vestíbul (...). Era la Galilea, decorada a banda i banda per artístics mausoleus (...). A la banda esquerra de la Galilea, hi havia un departament destinat a les Fonts baptismals. Aquestes eren dues piques (...).

Ja immersos en l'ambient recollit del temple, veuríem en primer terme el cadiratge dels seients del cor en dues grans rengleres (...). Per aquell indret hi hauríem vist una escala de graons de pedra que conduïa a l'estança situada sobre la Galilea (...) i tenia el nom de Sant Sepulcre (...). El clos del cor ocupava el primer tram de les naus (...).

La nau central tenia vuit metres d'amplada i les laterals en tenien quatre cada una. Les pilastres tenien un metre de costat. En total el temple tenia divuit metres d'amplada (...).

Les pilastres s'enllaçaven longitudinalment pels arcs formers i al damunt una paret

llisa s'enlairava fins a una cornisa seguida, d'on arrencava la volta de mig punt, també llisa, que cobria la nau central (...).

Més enllà venia un espai més ample que totes tres naus, anomenat creuer o transepte, cobert amb una volta perpendicular a les altres. Els braços del creuer havien de mesurar uns 23 metres que és l'amplada de l'absis gòtic, al qual quedà enllaçat després de 1347 (...). Les dues naus laterals acabaven amb sengles absidioles (...)

El presbiteri tenia poc més de sis metres d'obertura i a poc a poc s'anava cloent amb paret de planta semicircular coberta amb volta de quart d'esfera. El contorn del presbiteri podia tenir unes columnes adossades, amb els seus arcs de mig punt que aparentaven un deambulatori, com es féu a Vilabertran i a Colomers (...). (Ídem, 206-207)

De dades, n'hi ha més; la resta del capítol parla de l'altar i el baldaquí, de la decoració interior del temple, del campanar i del claustre; per no esmentar tots els detalls que figuren en la part extensa del seu treball i que no transcriurem. Tot això desgranat bàsicament usant dades documentals i sense necessitat de recrear espais arquitectònics com en el fragment que acabem de llegir; unes dades documentals triades, exactes, citades en nota i consignades en l'apèndix. En efecte, tal com Mn. Marquès ens anunciava, cap d'aquestes afirmacions és gratuïta, sinó que cadascuna té el seu fonament, més o menys feble però sempre justificat. És cert que els darrers estudis, alguns d'ells encara en curs, corregeixen algunes de les seves lectures i interpretacions a partir de la pròpia documentació (casos com els de la sala capitular o de l'escala del Sepulcre); però la majoria de correccions que se li han de fer provenen de la contrastació de les dades textuais amb unes informacions arqueològiques que ell no podia posseir (les dimensions, l'articulació de l'espai, la nau única). Marquès sabia tot el que es podia saber sobre la seu romànica amb el sol ajut de la documentació i l'observació. Qualsevol que ho hagués volgut fer amb les seves mateixes armes hagués arribat, amb poquíssimes variacions i amb gran despesa de temps i d'esforç, a les mateixes conclusions, com a màxim. Aquest és el seu veritable i insubstituïble valor en la història de la investigació sobre els precedents de la catedral de Girona. Igualment, el desconeixement generalitzat de la monografia, i alhora la seva significativa coincidència amb la majoria de les concepcions que es tenen avui sobre la matèria (Freixas et al. 2000), ve a ratificar *a posteriori* la qualitat tant del treball de Marquès com del dels altres investigadors.

En el context de la recerca sobre els precedents, doncs, l'obra de Mn. Jaume i ell mateix com a investigador tenen, en part però no exclusivament gràcies a la monografia catedralícia, una profunditat i un abast que els situa ja no al capdamunt, sinó a anys llum de totes les altres contribucions publicades abans i després sobre els precedents romànics.

DESPRÉS DE JAUME MARQUÈS

L'ús que fem d'aquest adverbi "després" és del tot equívoc, ja que Jaume Marquès va morir com és sabut l'any 1992 i moltes de les contribucions que esmentarem són força anteriors a aquesta data, de fet anteriors a 1988, any en què Marquès enllestia, segons pensem, la seva monografia. El fet d'emprar-lo obeeix a dues raons: per una banda considerem que l'obra del canonge marca un abans i un després en la historiografia catedralícia; i per l'altra, és cert que el panorama que s'obre a partir dels anys 70 és ja molt més ric, molt més divers, de tal manera que la producció historiogràfica a l'entorn de la catedral ja no és monopoli d'un parell d'enfocaments sinó que ja dona lloc a contribucions de molt diferent signe i punt de vista.

No ens esforçarem gaire, doncs, a descriure el panorama dels darrers vint anys, vastíssim per altra banda, del qual cada estudiós s'ha pogut fer el seu mapa que no contribuiríem pas gaire a millorar. Pere Freixas hi dedicava una part important del seu estudi sobre l'art gòtic a Girona (1983), una estela que ha estat continuada, anys més tard, pels estudis de Sandrine Victor sobre l'organització i desenvolupament dels oficis de la construcció en relació a la seu i especialment durant el segle XV. Més circumscrites dins d'aquest camp de la història de l'art hi trobem un gran nombre de contribucions més o menys puntuals que no glossarem amb detall, com les de Francesca Español sobre l'arquitectura del temple romànic (1996), la recent obra col·lectiva sobre l'arquitectura gòtica, els articles d'Immaculada Lorés sobre el claustre i l'escultura romànica (assenyaladament 1994), Gabriel Roura sobre l'*scriptorium*, el volum del *corpus vitrearum* sobre els vitralls (1987), Joaquim Garriga, Joan Bosch, Assumpta Roig o Francesc Miralpeix sobre l'art modern en general i els retaules barrocs (1990, per exemple) i tants d'altres que no esmentem però que mereixerien també el seu lloc en una exposició més detallada. Des del punt de vista de la història institucional i la valoració dels conjunts documentals no es poden oblidar les contribucions de Ramon Martí (1997) o, potser

LA CATEDRAL DE GIRONA, MATÈRIA HISTÒRICA. HISTORIOGRAFIA A L'ENTORN DE LA SEU (SS. XVII-XXI) més lateralment però de manera igualment valuosa, Josep M. Marquès (1993), qui en la seva vasta contribució a la història de l'església que és a Girona no ha deixat de treballar multitud d'aspectes relatius a la seu, a banda de l'explicació de temes catedralicis en les entrades corresponents del *Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya*. I específicament des d'aquesta història institucional, amb una perspectiva considerablement àmplia, cal destacar l'estudi de Montserrat Jiménez sobre la catedral al segle XVIII (1999), de lectura obligada per a qualsevol que vulgui entendre el funcionament de la casa (i per tant, entre altres coses, la seva complexitat arxivística) en l'antic règim; de la mateixa autora, altres contribucions al coneixement del personal catedralic del set-cents. Recentment també el treball de Brígida Nonó ha revaloritzat la catedral com a contenidor d'inscripcions epigràfiques (2000-2003); i els estudis sobre música, que havia iniciat amb solvència Francesc Civil, es veuen ara continuats amb algunes recerques sobre la capella de la catedral i els seus mestres, així com amb el projecte de digitalització del fons musical. I no seria completa aquesta visió fugaç sense fer un esment, òbviament, dels avenços en el coneixement arqueològic de la seu i dels seus precedents, un dels camps potser més actius en els darrers cinc anys, que s'ha descabdellat sobretot a partir de l'execució de les excavacions lligades al projecte *Progress* (1998-1999; Freixas et al. 2000) i al pla director de la catedral de Girona (2001-2002; Garcia et al. 2002), vinculades a l'Àrea d'Arqueologia de la Universitat de Girona. Uns avenços compartits i combinats, de fet, amb les aportacions valuosíssimes, tant a nivell de dades com d'interpretació històrica, que han dut a terme en els darrers anys els membres de l'equip d'Estudis d'Història Urbana. La divulgació no ha tingut potser tanta sort com el vessant científic: a banda d'una reedició de la guia de Mn. Calzada l'any 1995, hom només disposava d'una guia molt succinta amb fotografies de qualitat (1998) fins a l'aparició del recent volum sobre la seu a càrrec d'un grup d'autors encapçalats per Joaquim Nadal (2002), avui la monografia de caire divulgatiu més completa sobre la catedral i amb el valor afegit d'un excel·lent aparell fotogràfic.

Com a conclusió d'un tema tan vast i per altra banda tractat tan lateralment, no sabríem sinó recuperar alguns dels mots amb què hem començat aquesta exposició. Al llarg del temps, la catedral ha estat objecte d'interès des de la Història per diversos motius. La historiografia precrítica cercava en la història de la catedral respostes a un problema de tipus simbòlic i polític en realitat ahistòric; un problema que es va manifestar amb una virulència tal que va condicionar la història catedralícia en alguns aspectes fins entrat el segle XX.

És la línia de Roig i de Dorca, perllongada en realitat fins a Mercader, que se les havia principalment amb fonts documentals i tenia, com a principal objectiu pel que fa a la catedral, comprendre la importància històrica i el prestigi antic de la institució, per tal de dotar encara de més pes i de més prestigi la catedral contemporània dels escrits de cada autor. Millorada al llarg del set-cents amb les aportacions del criticisme documental (Dorca) i entroncada sense dificultat, a cavall dels segles XVIII i XIX, amb els projectes il·lustrats o liberals d'història eclesiàstica nacional (La Canal, Villanueva), aquesta línia erudita va anar desenfocant els condicionaments polítics per enfocar cada cop més els metodològics; derivà, ja entrada la dinovena centúria, en estudis d'orientació positivista (Fita, Montsalvatge) i més endavant en un seguit de discursos estereotipats que, en el millor dels casos, conservaven la voluntat de rigor i la erudició crítica (Pla). Per altra banda, podem considerar que la monografia de Joaquim Bassegoda, derivada de les primeres digressions romàntiques i dels nous interessos de la cultura europea vuitcentista, obre el camí de l'anàlisi artística i arquitectònica, tot deixant una mica al marge els temes erudits característics de la historiografia purament eclesiàstica i focalitzant els estètics i tècnics; també aquest biaix deixarà la seva petja en els textos divulgatius del segle XIX i àdhuc del segle XX. El treball de Marquès a l'entorn de la catedral de Girona representa una síntesi brillant d'aquests dos enfocaments, amb especial importància pel que fa a l'estudi dels precedents; i més enllà d'ell, el panorama dels estudis catedralicis s'ha diversificat moltíssim fins al punt on ens trobem avui dia, ja no monopolitzats per cap enfocament en especial. Ens donarem per pagats si amb aquesta mirada enrere podem contribuir-hi.

BIBLIOGRAFIA

Ainaud 1987

AINAUD DE LASARTE, Joan (dir), *Els vitralls de la catedral de Girona, Corpus Vitrearum Medii Aevi*, Espanya 7, Catalunya 2, Barcelona.

Bassegoda 1889

BASSEGODA i AMIGÓ, Joaquín, *La catedral de Gerona. Apuntes para una monografía de este monumento*, Barcelona.

Batlle 1978

BATLLE i PRATS, Lluís, *El senyor Joaquim Pla i Cargol i l'Institut d'Estudis Gironins*, dins *Revista de Girona* núm. 84, Girona

LA CATEDRAL DE GIRONA, MATÈRIA HISTÒRICA. HISTORIOGRAFIA A L'ENTORN DE LA SEU (SS. XVII-XXI)

Busquets 1994

BUSQUETS i DALMAU, Joan, *El capítol de la catedral de Girona i la revolta catalana (1640-1653)*, dins *AIEG XXXIV*, Girona, 461-471.

Calzada 1975

CALZADA i OLIVERAS, Josep, *Las claves de bóveda de la Catedral de Gerona*, Escudo de Oro, Barcelona.

Calzada 1977

CALZADA i OLIVERAS, Josep, *Les campanes de la Catedral de Girona*, Diputació de Girona, Girona.

Calzada 1979

CALZADA i OLIVERAS, Josep, *Catedral de Girona*, Escudo de Oro, Barcelona.

Dorca 1807

DORCA i PARRA, Francesc X., *Colección de noticias de los Santos Mártires de Gerona etc*, Barcelona.

E.S.

MERINO, Antolín, i DE LA CANAL, José, *España Sagrada*, toms 43-45, Collado, Madrid 1819-1832.

Español 1996

ESPAÑOL i BERTRAN, Francesca: *Massifs occidentaux dans l'architecture romane catalane*, dins *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* núm. XXVII, Codalet.

Font 1952

FONT i GRATACÓS, Lambert, *Gerona, la Catedral y el Museo Diocesano*, Calomagno, Girona.

Fradera 1992

FRADERA, Josep M., *Cultura nacional en una societat dividida*, Curial, Barcelona

Freixas 1983

FREIXAS i CAMPS, Pere, *L'art gòtic a Girona*, Monografies de l'IEG núm. 9, Girona.

Freixas et al. 2000

FREIXAS, P.; NOLLA, J.M.; PALAHÍ, L.; SAGRERA, J.; SUREDA, M., *La catedral de Girona. Redescobrir la Seu romànica. Els resultats de la recerca del projecte Progress*, Ajuntament de Girona, Girona.

Garcia et al. 2002

GARCIA, Gustau, NOLLA, J.M., PALAHÍ, Lluís i SUREDA, Marc, *Excavacions als soterranis de la catedral de Girona*, dins *Sisenes jornades d'Arqueologia de les comarques gironines*, Sant Joan de les Abadesses, 288-291.

González Varas 1999

GONZÁLEZ-VARAS, Ignacio, *Conservación de bienes culturales. Teoría, historia, principios y normas*, Cátedra, Madrid

Grau 1992a

GRAU, Ramon, "romanticisme", dins MESTRE i CAMPI, Jesús (dir), *Diccionari d'Història de Catalunya*, Edicions 62-El Punt, Barcelona.

Grau 1992b

GRAU, Ramon, *Pau Piferrer i Fàbregas*, dins MESTRE i CAMPI, Jesús (dir), *Diccionari d'Història de Catalunya*, Edicions 62-El Punt, Barcelona.

Grau/López 2003

GRAU, Ramon i LÓPEZ, Marina, *Estil gòtic i identitat catalana. Una harmonització difícil*, dins *L'Avenç* núm. 76, gener 2003

Hereu 1987

HEREU, Pere, *Vers una arquitectura nacional*, edicions de la UPC, Barcelona

Herrero 1988

HERRERO, Javier, *Los orígenes del pensamiento reaccionario español*, Alianza Universidad, Madrid.

Jiménez 1999

JIMÉNEZ SUREDA, M. *L'església catalana sota la monarquia dels Borbons. La catedral de Girona en el segle XVIII*, Biblioteca Abat Oliba, PAM-Ajuntament de Girona, Barcelona.

la Parra 1985

LA PARRA LÓPEZ, Emilio, *El primer liberalismo y la Iglesia. Las cortes de Cádiz*, Instituto de Estudios Juan Gil-Albert - Diputación Provincial, Alacant.

Lorés 1994

LORÉS i OTZET, Immaculada, *Aspectes relatius a la construcció del claustre de la catedral de Girona*, dins *AIEG XXXIII, Actes de les jornades d'homenatge al Dr. Jaume Marquès i Casanovas*, Girona.

Marquès 1955

MARQUÈS i CASANOVAS, Jaume, *La fachada de la catedral de Gerona*, dins *AIEG X*, Girona.

Marquès 1963

MARQUÈS i CASANOVAS, Jaume, *El paseo arqueológico de Gerona*, dins *AIEG XVI*, Girona, 123-183.

LA CATEDRAL DE GIRONA, MATÈRIA HISTÒRICA. HISTORIOGRAFIA A L'ENTORN DE LA SEU (SS. XVII-XXI)

Marquès 1968

MARQUÈS i CASANOVAS, Jaume, *Descubrimientos en la Plaza de los Apóstoles de la Seo de Gerona*, dins *Revista de Gerona* 45, Girona.

Marquès 1978

MARQUÈS i CASANOVAS, Jaume, *El mestratge del senyor Joaquim Pla i Cargol*, dins *Revista de Girona* núm. 84, Girona.

Marquès 1980

MARQUÈS i CASANOVAS, Jaume, *El Tapís de la Creació en el seu context*, dins *Revista de Girona* 92, Girona.

Marquès 1988

MARQUÈS i CASANOVAS, Jaume, *La seu romànica de Girona*, mecanoscrit inèdit (ACG).

Marquès Planagumà 1993

MARQUÈS i PLANAGUMÀ, J.M. (ed), *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona*, Fundació Noguera, Barcelona.

Martí 1997

MARTÍ, Ramon (ed), *Col·lecció diplomàtica de la seu de Girona*, Fundació Noguera, Barcelona.

Mercader 1954

MERCADER i BOHIGAS, Josep, *Vida e Historia de San Narciso*, Barcelona.

Mestre 1992

MESTRE i CAMPI, Jesús (dir), *Diccionari d'Història de Catalunya*, Edicions 62-El Punt, Barcelona.

Mirambell 1978

MIRAMBELL i BELLOC, Enric, *Els llibres del senyor Pla*, dins *Revista de Girona* núm. 84, Girona

Nadal 1978

NADAL i FARRERAS, Joaquim, *En la mort del senyor Joaquim Pla i Cargol*, dins *Revista de Girona* núm. 84, Girona

Nadal et al. 2002

NADAL i FARRERAS, Joaquim; FREIXAS i CAMPS, Pere; JIMÉNEZ i SUREDA, Montserrat; NOLLA i BRUFAU, Josep M.; ROURA i GÜIBAS, Gabriel, *La catedral de Girona. Una interpretació*, Lunweg, Barcelona.

Nonó 2003

NONÓ i RIUS, Brígida, «Aquí es redacten i s'esculpeixen inscripcions». *Aproximació*

al corpus epigràfic de la ciutat de Girona, Institut del Patrimoni Cultural, UdG.

Oliver 1973

OLIVER i ALBERTÍ, Mariano, *La Catedral de Gerona*, Everest, León.

Ordieres 1995

ORDIERES, Isabel, *Historia de la restauración monumental en España (1835-1936)*, Ministerio de Cultura, Madrid

Palol 1953

PALOL SALELLAS, Pere de, *Guía artística de Gerona*, col. Guías artísticas de España, Aries, Barcelona.

Palol 1955

PALOL SALELLAS, Pere de, *Gerona Monumental*, col. Los Monumentos cardinales de España XVIII, Plus Ultra, Madrid.

Piferrer 1884

PIFERRER, Pau, i PI i MARGALL, Francesc, *Recuerdos y Bellezas de España. Cataluña II*, Barcelona.

Pla 1946

PLA i CARGOL, Joaquim, *Gerona Arqueológica y Monumental*, Girona.

Pla 1962

PLA i CARGOL, Joaquim, *Gerona Histórica*, Girona.

Pontich 1736

PONTICH, Sulpici, *Repertori per Alfabètic etc.*, 3 vol., 1736 ca. (ACG)

Puigvert 2000

PUIGVERT i SOLÀ, Joaquim M., *L'altra cara de la catedral*, dins *Revista de Girona* núm 199, març-abril 2000 (ressenya a JIMÉNEZ SUREDA, Montserrat, *L'església catalana sota la monarquia dels Borbons. La catedral de Girona en el segle XVIII*, PAM, Barcelona 1999).

Relles 1679

RELLES, Onofre, *Historia apologética de la vida, y martirio de S. Narciso etc.*, Barcelona.

Roig 1678

ROIG i JALPÍ, Joan Gaspar, *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona etc.*, Barcelona.

Roig 1680

ROIG i JALPÍ, Joan Gaspar, *Verdad Triunfante etc.*, Barcelona.

LA CATEDRAL DE GIRONA. MATÈRIA HISTÒRICA. HISTORIOGRAFIA A L'ENTORN DE LA SEU (SS. XVII-XXI)

Roig 1991

ROIG i TORRENTÓ, Assumpta (ed), *Girona revisitada. Estudis d'art medieval i modern*, Estudi General núm. 10, Girona.

Soler 2002

SOLER PASCUAL, Emilio, *El viaje literario y político de los Hermanos Villanueva*, Generalitat Valenciana, València.

Street 1926

STREET, George Edmund: *La arquitectura gótica en España*, trad. Román Loredó arq., Calleja, Madrid (original anglès 1863 ca).

Vega 1950

VEGA, Ángel Custodio, *La España Sagrada y los Agustinos en la Real Academia de la Historia*, RAH, El Escorial.

Vilallonga/Ferrer 2001

VILALLONGA, Mariàngela, i FERRER, Daniel, *La fundació de Girona en la historiografia humanística: l'exemple de Francesc Tarafa*, dins AIEG núm. XLII (*I Congrés d'Història de Girona. Girona, dos mil anys d'història*), Girona.

Villanueva 1850

VILLANUEVA, Jaime, *Viage literario á las iglesias de España*, vols XII-XIV, Madrid 1850.